

ANMELDELSER OG LITTERATURNYT

Ved universitetslektor, cand. mag. H. P. Clausen, overarkivar, mag. art. Vagn Dybdahl, bibliotekar, cand. mag. Kristian Hvidt, professor, dr. phil. Georg Nørregård, afdelingsleder, cand. mag. Helge Paludan, overarkivar, dr. phil. Viggo Sjøqvist og bibliotekar, dr. phil. Helge Søgaard.

Dip'omatarium Danicum 3, V, 1357–1360. Udgivet af C. A. Christensen og Herluf Nielsen. De tyske tekster af Peter Jørgensen. 1967. 456 s.

Danmarks riges breve 3, V, 1357–1360. Udarbejdet af C. A. Christensen, K. Friis Johansen og Herluf Nielsen. De tyske tekster af Ernst Dittmer. 1967. 363 s.

Det store dobbeltværk eller tredobbelte værk, hvis man også medregner facsimileudgaven skrider planmæssigt frem. I århundreder har man bestræbt sig for at samle diplomerne; men selv om det kun blev til spredte tilløb, har arbejderne gennem den lange tid ikke været uden nytte, da de danner det nødvendige forarbejde for diplomatariet, af hvis breve de fleste allerede er trykt. Det væsentlige fremskridt er en bedre og mere pålidelig tekst og fritagelsen for at samle materialet fra mange forskellige publikationer, som det tit kan være vanskeligt at få fat på. Det er en uvurderlig lettelse, at alt nu er samlet på et sted og publiceret ensartet.

Aktstykkernes værdi som kilder i modsætning til beretningerne er efterhånden så gennemdrøftet, at det er overflødigt at tage spørgsmålet op her. Med større grund kan der gøres opmærksom på, at den danske annalistik også har arbejdet med diplomerne, idet den sjællandske krønike under 1354 citerer forordningen fra

danehoffet dette år (Ellen Jørgensen: *Annales Danici*, 1920, s. 177–178). *Annales Ryenses* er mindre heldig, når den under året 1181 omtaler, at Innocens III's stadfæstelse 1216 af erobringerne i Nordtyskland med vilje er blevet tilintetgjort, da originalen stadig eksisterer (*Annales Danici*, s. 89), som diplomatariet klart gør rede for. Eksemplerne viser, hvor forskelligt de middelalderlige årbøger udnytter diplomerne, og spørgsmålet om deres afhængighed af primære kilder fortjente måske en særskilt behandling.

Helge Søgaard

Jens Engberg: Det slesvigske spørgsmål 1850–1853. (Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 37). (I kommission hos Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1968). 405 s.

Naturligt nok har Sønderjyllands historie i det 19. århundrede fristet en række danske historikere til indsats, og tiden nærmest efter Treårskrigen er allerede tidligere taget op til behandling af C. F. Allen, A. Thorsøe, N. Neergaard, H. Hjelholt o. fl. for ikke at tale om forfatterne af »Sønderjyllands Historie«. Alligevel er der endnu en hel del at gøre, og Jens Engberg viser med sin doktordisputats, hvorledes man ved at gå dybere i arkivmaterialet stadig kan bringe større klarhed over vigtige spørgsmål.

Engberg skildrer det danske styre i de første tre år efter freden med Preussen, går ind på den danske regerings forhandlinger med udlandet vedrørende styrelsen og viser den slesvigske befolknings reaktioner, blandt andet gennem den slesvigske stænderforsamling 1853. Fremstillingen er letløbende og fængslende, krydret med et passende udvalg af eksempler og anekdoter. Engberg har den fortræffelige egenskab, at han forstår at få et arkiv til at tale. Det har han allerede vist ved en større afhandling i nærværende tidsskrift. Straks i begyndelsen af bogen om Slesvig giver han en meget anskuelig fremstilling af den undtagelsestilstand, der indførtes i det sydligste Slesvig efter overtagelsen af landskabet. Befolkningen søgte ved smådrillerier at genere den danske hær og de danske embedsmænd. Danskerne førte langt fra noget rædselsregimente; men de tog dog deres forholdsregler. Oprørsregeringens embedsmænd, hvoraf mange var flygtet, blev for en stor del afskediget; man måtte jo også tage hensyn til de trofaste dansksindedes synspunkter. Ved nybesættelserne foretrak man danske for tyske, og i retsvæsenet indførtes reformer. Med største opmærksomhed læser man om F. Tillisch' administration i det generhvervede land, om den unge A. Regenburgs alt for faste kirke- og sprogpolitik og om L. N. Scheeles kritik deraf. Man fristes til at tro, at styrelsen ikke blev lagt i hænderne på de bedst egnede. Bag ved stod den meget nationalistiske C. F. Wegener, der inspirerede til Regenburgs handlinger.

Ved skildringen af den udenrigspolitiske udvikling får man et dybt indtryk af uenigheden blandt den danske regerings medlemmer og ligeledes af den delikatesse, der skulle til

under forhandlingerne med de lige så uenige stormagter. Der tegnes et portræt af den danske udenrigsminister H. Reedtz som en klynkende nikkedukke, der altid var af samme mening som den, han talte med – han »berømmes ikke af nogen for ret meget« (s. 187). Ligeledes af finansminister W. Sponneck, der sikkert var regeringens dygtigste medlem, men anvendte sit geni i sit eget ministerium og ikke havde held med sig, da han forsøgte sig på en diplomatisk sendelse til Wien. I øvrigt var det altid ham, der måtte finde på råd, når regeringen var ved at køre fast; men over for udlandet var hans stilling vanskelig, fordi han i den hjemlige politik stod midt imellem de ejder-danske nationalliberale og de mere realitetsbetonede konservative helstatsfolk.

Stormagterne blandede sig bestandig i Danmarks og Slesvigs anliggender. De forlangte amnestien over for oprørerne udvidet; de forlangte, at Tillisch skulle gå af som minister for Slesvig, fordi de fik overdrevne indberetninger om hans og Regenburgs forvaltning; de forlangte en stænderforsamling indkaldt i Slesvig. Det var især østmagterne, der gjorde sig gældende. De forlangte, at de nationalliberale trådte ud af regeringen, og de så helst, at junigrundloven forsvandt – den måtte i alt fald ikke indføres i Slesvig. Under stormagternes tryk måtte den danske regering gentagne gange rekonstrueres. Til uheld for Danmark krævede også Englands førende statsmand, H. J. T. Palmerston, eftergivenhed fra dansk side for at få ro i de balstyrige hertugdømmer, og dronning Victoria var under sin gemals indflydelse rent ud imod den danske regering.

Længere fremme i bogen giver Engberg indgående besked om sprogfor-

holdene, især i de blandede distrikter, og om udfaldet af valgene til stænderforsamlingen. Takket være den høje census fik forsamlingen et tysk-sindet flertal, idet særlig overklassen og de velhavende var tysk- eller slesvig-holstensksindede. Det faldt da af sig selv, at forsamlingen fordømte det danske sprogstyre; men hovedemnet for forhandlingerne var et forslag til hertugdømmets fremtidige forfatning; hverken på dette felt eller på andre var regeringen tilbøjelig til at tage hensyn til stænderforsamlingens ønsker.

Økonomiske spørgsmål, toldpolitik, jernbane- og eksportudsigter indlader Engberg sig ikke med.

Hvorvidt det ved sprogforordningerne lykkedes at standse det danske sprogs tilbagegang i Mellemslesvig, er nok mere omdiskutabelt, end Engberg antyder. Bedømmelsen heraf varierer hos de forskellige forfattere. Engberg finder det i sin orden, at dansk blev støttet over for tysk, men mener, at støtten kom for sent og blev til et overgreb, idet man ikke spurgte befolkningen (s.317). Han lægger megen vægt på, hvad præster og andre indberettede; man kan herved ikke lade være at tænke på det gamle ord: det sete afhænger af øjnene, der ser.

Det er særlig ved en sammenligning med det hidtidige hovedværk, Niels Neergaards »Under Junigrundloven« II (1916) iøjnefaldende, hvor meget nyt Jens Engbergs bog bringer. Neergaard støttede sig i det væsentlige på danske kilder. Engberg har i betydelig udstrækning draget fordel af udenlandske kilder, ikke blot forsket i det danske rigsarkiv, men også besøgt det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp, det østtyske centralarkiv i Merseburg, det vesttyske gehejmestatsarkiv i Vestberlin og det

engelske statsarkiv i London. Indsamlingen af oplysninger var endda særlig vanskelig, fordi administrationen i Danmark flere gange blev lagt om i vedkommende periode, og en del af arkivmaterialet er blevet afgivet til Tyskland, ja, noget er endda vendt tilbage til Danmark efter genforeningen i 1920. Visse aktstykker ligger i privatarkiver, navnlig i Regensburgs arkiv i det danske Rigsarkiv. Af de tyske arkivalier blev en del ødelagt under anden verdenskrig; men hovedbestanddelene vedrørende Slesvig synes dog bevaret. Meget interessante er de engelske kilder, idet den engelske gesandt i København var godt underrettet og førte en dygtig pen. Derimod har engelske privatarkiver kun givet et stærkt begrænset udbytte. Af russisk arkivstof har kopier af gesandtskabsindberetningerne fra København været til rådighed i det danske arkiv.

På denne baggrund falder det besynderligt, at Jens Engberg har afstået fra at benytte franske og østrigske arkiver. De franske akter havde vel ikke givet større bidrag, for så vidt som Frankrig i den pågældende periode var optaget af Napoleon 3's opkomst. Men de østrigske. Navnlig efter afslutningen af overenskomsten i Olomouc (Olmütz) den 29. november 1850 var Østrig så afgjort den førende magt i det tyske forbund og dermed hovedpartneren i forhandlingerne fra tysk side*).

Engberg vil forsvare sig med, at han har haft en udgave af østrigske kilder til rådighed, nemlig J. A. v. Rantzau: *Europäische Quellen zur Schles-*

*) Østrigs fortrin for Preussen fremgår også af, at Sponeck blev sendt til Wien og ikke til Berlin, og den russiske gesandt P. v. Meyendorff blev forfremmet fra gesandtposten i Berlin til gesandtposten i Wien.

wig-Holsteinischen Geschichte im 19. Jahrhundert, I, Akten aus dem Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv 1818–1852, Breslau 1934. Denne udgave giver imidlertid kun et snævert udvalg af de foreliggende akter, den er heller ikke brugt stærkt i Engbergs bog, og den er i øvrigt som kildeudgave utilfredsstillende; den antyder f. eks. ikke, hvor noget af teksten i et aktstykke er udeladt (således i Vrints depecher nr. 43 og nr. 83; det sidste sted er et par sider udeladt). Rantzau optrykker selvfølgelig noget af det væsentligste, men meget mere kunne være hentet fra det østrigske statsarkiv. Således har Rantzau udeladt en række indberetninger fra den østrigske gesandt i København, blandt andet om stemningen i den danske hovedstad. De østrigske diplomater var almindeligvis i besiddelse af megen litterær kultur og skrev godt, ligesom de gerne var vel underrettede.

Stor interesse blandt Wienerakterne har også korrespondancen med Sankt Petersburg. Man ser heraf tydeligere end i Engbergs bog, i hvor høj grad Rusland støttede Danmark og pressede på de tyske stormagter for at få ordnet Slesvigs og Holstens forhold. Nok har Engberg kendt preussiske akter i denne forbindelse; men det russisk-østrigske samspil kræver særlig opmærksomhed; zaren og den østrigske kejser kunne jo være enige om, at Preussen helst ikke skulle få fingre i Holsten; Østrig kunne være interesseret i at støtte alt, hvad der inden for det tyske forbund kunne bruges som modvægt mod Preussen, og Danmark havde i høj grad de to stormagters velsignelse til at søge sit herredømme i både Slesvig og Holsten genoprettet efter krigen. I øvrigt meddeler den østrigske gesandt i Sankt Petersburg, Lebzelter, også (i

dep. nr. 63 B, 19 7 1851), at Frankrig havde foretaget skridt til gunst for Danmark ud fra den betragtning, at den russiske udenrigsminister K. v. Nesselrode var for barsk, og at kongen af Danmark burde have frie hænder i hertugdømmerne.

Endnu mere besynderligt er det, at Engberg ikke har ment at burde indlade sig videre med korrespondancen mellem udenrigsministeriet i København og den danske ambassade i Wien. Hverken ordrer til eller depecher fra gesandten er anført mellem de benyttede kilder. Det kan oplyses, at af de af Engberg savnede 4 depecher fra Sponneck (s. 357 note 19) ligger de 3 i en tynd pakke »Depecher fra Grev Sponnecks mission til Wien 1851« i udenrigsministeriets arkiv, hvori der også findes et par andre akter sagen vedkommende. Disse depecher er hovedkilden vedrørende Sponnecks besøg i Wien, medens Engberg bruger andenhåndskilder, farvet af diplomater, der var fortrædelige over, at en ikke-diplomat var blevet sendt ud ved en sådan lejlighed. At dømme efter Sponnecks egen beskrivelse tog besøget sig noget anderledes ud, end det gør i Engbergs version. Her skal blot nævnes et enkelt eksempel. Engberg skriver (s. 166) ud fra sine kilder, at det var den østrigske regeringschef, fyrst Felix v. Schwarzenberg, der beklagede sig over, at Danmark ikke var begyndt at demobilisere militærstyrkerne i Slesvig. I Sponnecks depeche af 18. februar står der: »Derimod udtalte jeg efter rådførelse med baron Meyendorff en idé til fremskyndelse af pacification og til omgåelse af det unyttige paritetsspørgsmål i henseende til tidspunktet for den gensidige desarmering, hvilket hos fyrsten fandt meget bifald, nemlig at jeg ville straks hos min regering søge at udvirke, at

samme øjeblikkelig tog initiativet til desarmering af den danske hær«. Det ser altså ikke ud til, at det var Schwarzenberg, der begyndte at tale om desarmering. Snarere viste Sponneck ved sit udspil en betydelig let-sindighed ved at gå ind på synspunkter, som man ikke kunne vente, hans ministerkolleger hjemme uden videre kunne dele.

Heller ikke på bogverdenens område har Engberg fået fat på alt, hvad hensigtsmæssigt kunne være. Mærkværdigt nok nævner Engberg ikke »De dansk-tydske Differentser fra 1850–51. Actstykker og Bemærkninger. Udg. af T. Z[ilau]. København 1857«. Dette er ganske vist en sjælden bog; men den begynder med at optrykke freden med Preussen, og den giver mange oplysninger, som er gode at have ved hånden. Engberg nævner heller ikke et par interessante topografiske værker fra datiden. Dette gælder J. N. Schmidt: »Slesvigs Land og Folk«, 1. udg., Åbenrå 1852, som side 93–98 indeholder et afsnit om nationalitet med oplysninger i samme retning som Claus Eskildsens. Ligeledes Fr. Feddersen: »Beschreibung der Landschaft Eiderstedt«, Altona 1853, hvori (s. 41–42) indkvarteringen af de danske soldater omtales, og det nævnes, at landskabet i økonomisk henseende hurtigt efter krigen kom til kræfter, takket være skibsfarten til England og jernbanen til Flensborg.

Det kan også anføres, at Chr. Koch: *Volks und Landeskunde der Landschaft Schwansen*, Heidelberg, 1912, nævner (s. 356) en »Schwarzbuch über die dänische Missregierung im Hrt. Schleswig«, hvori blandt andet omtales en Blauenfeldt, som tyskerne ikke kunne lide. Det var vel ham, der siden udgav »Minder fra Sønderjylland«, København 1876.

I det hele taget er Engberg noget

tilbageholdende, når talen er om at benytte tyske bøger. Hans litteraturfortegnelse omtaler 12 afhandlinger fra »Sønderjyske Årbøger«, men kun 2 fra »Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte«. Brochurer optager ham heller ikke stærkt, og deres tid var dog ikke ganske forbi i 1850-erne. Han nævner H. Martensens småskrifter, som også Hjelholt har skrevet om i *Historisk Tidsskrift* 9 III. Af aviser er det i det væsentlige kun »Altonaer Mercur«, der er udnyttet. Der er stadig mulighed for fortsatte undersøgelser inden for det område, som Engbergs bog beskæftiger sig med.

Af enkeltheder kan der være grund til at protestere mod påstanden (s. 252) om, at den danske regerings forhold til det slesvig-holstenske ridderskab var godt i Frederik 6.'s tid; herimod taler ridderskabets klage til forbundsdagen i Frankfurt i 1823; men det var også et årligt tilbagevendende spørgsmål, hvorledes mødet mellem monarken og ridderskabets medlemmer ville falde ud, når kongen på sin sommerrejse kom til hertugdømmerne.

Det er ikke rigtigt at betegne (s. 122) russeren J. Tegoborski som gesandt, når han her kun var chargé d'affaires; det er i øvrigt et spørgsmål, om han var godt underrettet om de danske forhold.

Det er upraktisk i et videnskabeligt værk, at kildehenvisningerne er anbragt bag i bogen, og det er besynderligt, at man stadigvæk ikke kan følge den internationale regel for henvisninger, at forfatternavne sættes med kapitæler og bogtitler med kursiv. Det anvendte forkortelsessystem er lidet gennemsigtigt; en alfabetisk fortegnelse over forkortelser havde været nyttig.

Georg Nørregård